

દીકરો !

“આપા દેવાત ! આ તમ સારુ થઈને હોકાની બજરનું પડતલું આણ્યું છે. મીઠી બજર હાથ પડી, તે મનમાં થયું કે આ બજરનો ધુંવાડો તો આપા દેવાતની ઘૂટમાં જ શોભે.”

એમ કહીને ભરદાયરામાં એક કાઠી આવી વચ્ચોવચ બેઠેલ એક પડછંદ પુરુષની સામે તમાકુંનું પડતલું ધરે છે અને જાણે કોઈ ખંડિયાની પાસે નજરાણું લેતો હોય તેવો એ પુરુષ જરાક ડોકી હલાવે છે. એની સોનાના વેઢવાળી આં ગળીઓ દાઢીના કાતરા ઉપર રમે છે.

ત્યાં તો બીજો કાઠી ઉભો થાય છે : “આપા દેવાત ! આ નવોનકોર હોકોય હું ગગા-જમની તાર મઢાવીને ખાસ તમ સારુ જ લાવેલ છું. સારું રાય તો ઠેકાણે જ શોભે ને, બા !”

થોડુંક મોં મલકાવીને આપો દેવાત હોકાની ભેટ સ્વીકારે છે.

“__ને આ ઊનની દળી .” એમ કહેતા ત્રીજા ભાઈ આગળ આવે છે. “આપા દેવાત, તમારી ઘોડીને માથે આ મશરૂ જેવી થઈ પડશે. ઘોડીનું ડિલ નહિ છોલાય. ખાસ બનાવીને આણી છે, હો !”

ચલાળા ગામાના ચોરા ઉપર દરબાર ઓઘડ વાળાનાં આઈને કારજે કાઠી ડાયરો એકઠો મળેલ છે ત્યાં તમામ કાઠીઓની મીટ ફક્ત ગુંદાળાના ગલઢેરા દેવાત વાંકને માથે જ ઠરી ગઈ છે. દેવાતને જ રીઝવવા સારુ સહુ મથે છે. દેવાતની આંખ કરડી થાય એ વાતનો તમામને ફફડાટ છે. દેવાત વાંક જેનો દુશ્મન બને તેનું ગામડું ત્રણ દીવસમાં ટીંબો બને.

આઘેની એક થાંભલીને થડ ડિલ ટેકવીને એક આઘેડ અવસ્થાનો મદ બેઠેલો છે. પછેડીની પલાંઠ ભીડી છે. એની મૂછો ફરકી રહી છે. એના હોઠ મરક મરક થાય છે. પડખે બેઠેલા કાઠીને એ હળવે સાદે પૂછે છે : “કાઠીઓમાં આ કઢીચઢાપણું ક્યારથી પેઢું, ભાઈ ? જેની આટલી બધી ભાટાઈ કરવી પડે છે એવો માંઘાતા કોણ છે આ દેવાત વાંક ?”

“ચૂપ, ભાઈ ચૂપ ! આપા લાખા ! તું હજી છોકરું છો. તારું લાખાપાદર હજી દેવાતના ઘોડાના ડાબલા હેઠ પડ્યું નથી લાગતું. નીકર તુંય આપા દેવાતને તારી તળીની કેરિયું દેવા દોડ્યો જાત.”

“હું ? મારા આંબાની કેરિયું હું દેવાતને ડરથી દેવા જાઉં ? ના, ના એથી તો ભલું કે સૂડા, પોપટ ને કાગડા મારાં ફળને ઠોલે . કાઠીના દીકરા તો સહુ સરખા : કોણ રાંક , ને કોણ રાણા ! આવી રજવાડી ભાટાઈ મારાથી તો ખમાતી નથી.”

બોલનાર પુરુષનો અવાજ ઊંચો થયો . એના બોલ ડાયરાના કાને પડ્યા, અને વચ્ચોવચ બેઠેલ વિકરાળ કાઠી દેવાત વાંકનું કાંધ એ વાતો કરનાર તરફ કરડું થયું. ધગેલ ત્રાંબા જેવી રાત્રી આંખ ઠેરવીને એણે પૂછ્યું : “ઈ કોણ મુછાળો ચાંદા કરે છે ત્યાં બેઠો બેઠો ? ઉઘાડું બોલોને , બાપા !”

“આપા દેવાત વાંક !” આદમીએ થડક્યાવિના જવાબ દીધો : “ઈ તો હું લાખો વાળો છું ને ભણું છું કે કાઠીના દીકરા તો સહુ સરખા; છતાં કાઠી ઊઠીને રજવાડી ભાટાઈ કરવા બેસી જાય, ઈથી તો આપા દેવાતને પણ દુઃખ થાવું જોવે, હરખાવું નો જોવે.” “આપા લાખા વાળા ! તયેં તો હવે લાખાપાદર ફરતા ગઢ બંધાવજે, બા !”

તું તારે ચડી આવજે, આપા દેવાત ! હું નાની ગામડીનો ઘણી ગઢ તો શું ચણાવું પણ પાણીનો કળશિયો ભરીને ઊભો રહીશ; આપા દેવાતને શોભતી મહેમાનગતિ કરીશ.”

“લે ત્યારે, લાખા વાળા !” એમ બોલીને દેવાત વાંકે પોતાની અંજાળિમાં કસુંબો લીધો હતો તે ધરતી ઉપર ઢોળી નાખ્યો ને કહ્યું : “લાખાપાદરને માથે જો હું મીઠાનાં હળ હાંકું, તો તે ગુંદાળાનો દેવાત વાંક જાણજે , નીકર.....”

“હાં - હાં - હાં - ગજબ કરો મા, બા !” એમ કરતો આખો ડાયરો આડો પડ્યો. ઘરડિયા કાઠીઓએ દેવાતના પગ ઝાલીને કહ્યું : “આપા, લાખો વાળો તો બાળક છે, એને બોલ્યાનું ભાન નથી. તમારે સમદરપેટ રાખવું જોવે.”

“ના ના, આપા દેવાત ! માડું નોતડું અફર જાણજે હો કે ! ”એમ કહીને લાખો વાળો તલવાર ભાલો લઈને ઊઠી ગયો. ઘોડીએ પલાણીને નીકળ્યો. કહેતો ગયો : “કાઠી તો સંઘાય સમવડિયા. કાઠીમાં ઊંચનીંચ ન હોય; પણ તમે સહુએ બી-બીને દેવાત જેવા એક મોટા લૂંટારાની ખુશામત માંડી છે, મારે તો દેવાતને કે દલ્લીના ધણીને નજરાંણાં દેવાનો મોખ નથી , બાંધે એની તરવાર, અને ગા વાળે ઈ અરજણ; એમાં ભેદભાવ ન હોય.”એટલાં વેણ સંભળાવીને લાખાપાદરનો ધણી રોઝડી ઘોડી હાંકી ગયો,

*

ચલાળા ગામથી ચાર ગાઉ ઉપર બરાબર ગીરને કાંઠે શેલ નામની એક નદી ચાલી જાય છે. કાળા પથ્થરોની એની ભેંકાર ઊંચી ભેખડો વચ્ચે ધીરાં ધીરાં ગજાંતાં એનાં પાણી વહ્યાં જાય છે : જાણે કોઈ ભૂતાવળનાં છોકરાં માને ધાવતાં ધાવતાં હોંકારા કરી રહ્યાં છે.

એ વિકરાળ નદી ને કાંઠે પંખીના માળા જેવડું નાનું લાખાપાદર ગામડું છે.

લાખાપાદરની ચોપાસ નદીઓ જ ચાલી જાય છે. ચોમાસામાં તો જાણે પાતાળલોકની નાગ કન્યાઓ પૃથ્વી ઉપર નાચ કરવા નીકળી પડી હોય તેમ અનેક ઝરણાં ફૂટી નીકળે છે. સતજૂગના ઋષિ જેવા એક જૂના વડલાની છાંયડી નીચે પથ્થરની ભેખડમાંથી પાણીનો મોટો ધોધ પડે છે. એ ધોધની આસપાસ લોકોએ ગૌમુખી બાંધીને ગૌમુખી ગંગા સ્થાપ્યાં છે. પડખે જ શંકર બેઠા છે. ત્યાં કુદરતે એકસામટી ગુલાબી કરેણ ઉગાડી છે. આંબાની ઘટા જામી છે. નીચે એ ગૌમુખીને ઝીલનારો કુદરત માતાએ જાણે માપી કંડારેલો નિર્મળ કુંડ આવેલો છે. નીચાણમાં ઊંડો ધરો છે. વડલા ઉપર મોરલા ટફકે છે. ગૌમુખીનાં નીર ખળખળે છે. કુંડમાં નાની માછલીઓ તગતગે છે, ને ધૂનામાં મગરો શેલે છે. કુદરતના રૂપમાં કોમળ અને વિકરાળ બેચરેખા કેવી જુકિતથી આંકેલી છે ! એવે સ્થળે જન્મનારા માનવી પણ એક વખત એવા જ કોમળ અને વિકરાળ હતાં : શૂરવીરને પ્રેમી હતાં. એ ગામનાં તોરણ બાંધનારો જ આ લાખો વાળો. ધાનાણી શાખનો એ કાઠી હતો.

લાખાપાદર આવીને એણે ભાઈઓને ખબર દીધા કે પોતે દેવાત વાંકનું ભયંકર વેર વહોરેલ છે. સાંભળીને ભાઈઓ પણ થથર્યા.

તે દિવસથી લાખો વાળો પરગામ જઈને રાત નથી રોકાતો. જ્યાં જાય ત્યાંથી ઝાલરટાણે તો ઝાંપામાં આવી જ પહોંચે.

એ વાતને તો છ- આઠ મહિના થઈ ગયા. લાખા વાળાને લાગ્યું કે દેવાત કાં તો ભૂલી ગયો, ને કાંતો થડકી ગયો. એ રીતે મનમાંથી ફડકો ઓછો થયો. એક દિવસ લાખો વાળો ચલાળે ગયેલ છે. ઓઘડ

વાળાની ને એના ભત્રીજાની વચ્ચે તકરાર પતાવવાની હતી. સાંજ પડ્યે એણે રજા માગી, પણ ઓધડ વાળો કહે : “આપા, આજની રાતતો નહિ જાવા દઈએ; અને હવે ક્યાં દેવાત તમારી વાંસે ભમતો ફરે છે ?” લાખો વાળો કચવાંતે મને રોકાયો.

આંહીં લાખાપાદરમાં શું થયું ? સાંજ પડી અને વાવડ મળ્યા કે ‘દેવાત કટક લઈને આવે છે.’ ગામનો આંપો બંધ કરી, આડાં ગાડાં ગોઠવી, લોકો હથિયાર લઈ ઊભા રહ્યા. પણ પોતાના મોવડી વિના લોકોની છાતી ભાંગી ગઈ. ઊલટાના લોકોતો આવું વેર હાથે કરીને વહોરી આવનાર લાખા વાળા ઉપર દાઝે બળી ગયા. દેવાતનું કટક પડ્યું. આંપાઉપર લાખાપાદરના કંઈક જુવાન કામ આવ્યા. આંપો તૂટ્યો, કટક ગામમાં પેસીને વસ્તીને ધમરોળવા માંડ્યું. નક્કી કર્યું હતું કે લૂંટ કરીને સહુએ પરબારા ગામને સીમાડે કોઈ ઝાડ નીચે મળવું. તે પ્રમાણે સહુ ચાલવા માંડ્યા.

ગામમાં મસાણ જેવી શાંતિ છવાઈ ગઈ. દેવાત સમજતો હતો કે લાખો ઘરમાં સંતાઈ રહ્યો છે. એ લાખા વાળાની ફળીમાં જઈને હાકલા કરવા માંડ્યો : “કાઠી ! બા’રો નીકળ બા’રો નીકળ તે દી તું કયે મોઢે બકી ગયો’તો !” ઓરડામાં ઊભી ઊભી લાખા વાળાની સ્ત્રી થરથારતી હતી. એણે જવાબ દીધો : “આપા દેવાત ! કાઠી ઘરે હોત તો શેલને સામે કાંઠે તને લેવા આવત, સંતાત નહી.” ઊંચી ઊંચી ઓસરીની એક થાંભલીને ટેકો દઈને લાખા વાળાની દીકરી હીરબાઈ ઊભી હતી. પંદર વરસની ઊંમર થઈ હશે. દેવાતના પડકારા, લોહીતરબોળ ભલો કે લાલધૂમ આંખો એ છોકરીને મન જાણે કાંક જોવા જેવું લાગતું હતું. બીવા જેવું નહીં. એ શાંત ઊભી હતી. અંધારી રાત્રે જોગમાયા જેવી લાગતી હતી. મોતની લીલાતો જાણે ખૂબ નીરખી હોય તેવી ઠરેલી એની મુખમુદ્રા હતી. પેલા વડલાની છાંયડીએ રમેલી; કછોટા ભીડીને ઝાડવે ચડેલી; ઘરામાં ઢબીઢબીને વ્રજ જેવી એની કાયા બનેલી; શેલ નદીના ધૂનામાં એણે મગરમછના મોમાંથી બકરું પણ છોડાવેલું : ને હિરબાઈએ તો લાખાપાદરના ચોકમાં, શેલ નદીના કાંઠા ગુંજી ઊઠે એવો ‘તેજમલ ઠાકોર’ નો રાસડોયે કંઈ કંઈ વાર ગાયો હતો. કે :

ઉગમણી ધરતીના, દાદા, કોરા કાગળ આવ્યા રે

એ રે કગળ દાદે ડેલીએ વંચાવ્યા રે.

કાકો વાંચે ને દાદો રહ રહ રોવે રે ઉપરવાડેથી તેજમલ ડોકાણાં રે

શીદને રોવો છો દાદા, શું છે અમને કે’જો રે

દળકટક આવ્યું દીકરી, વારે કોણ ચડશે રે !

સાત સાત દીકરીએ દાદો વાંઝિયો કે’વાણા રે ! હૈયે હિંમત રાખો દાદા, અમે વારે ચડશું રે.

દેવાતે જોયું તો ફળીમાં એ કન્યા ઊભી હતી તે થાંભલી પાસે જ એક વછેરો બાંધેલો. બાપ સગા

દીકરાને ચડવા ન આપે એવો એ વછેરો હતો. લાંખા વાળાનો આત્મારામ એ વછેરો ! દેવાતે વિચાર્યું કે ‘આ વછેરો લઈ જઈને જગતને બતાવીશ; લાખો વાળો જીવશે ત્યાં લગી નીચું જોઈને હાલશે !’

પોતાના હાથમાં ભાલો હતો તે ઓસરીની કોરે ટેકવીને વછેરાના પગની પછાડી છોડવા દેવાત નીચે બેઠો, માથું નીચું રાખીને પછાડી છોડવા મંડ્યો. બરડો બરાબર દીકરી હીરબાઈની સામે રહ્યો. ઓરડામાંથી મા કહે : “ બેટા હીરબાઈ, આંહીં આવતી રહે.”

પણ હીરબાઈ શું જોઈ રહી છે? તૈયાર ભાલો, તૈયાર બરડો અને નિર્જન ફળિયું ! વિચાર કરવાનો એને વખત નહતો, એણે ભાલો ઉપાડ્યો; ત્યાં ઊભાં ઊભાં જ બે હાથે ઝાલીને એ જોગમાયાએ દેવતાના પહોળા બરડામાં ભાલાનો ઘા મૂક્યો. ભય દેતો ભાલો શરીર સોંસરવો ગયો. દેવતાને ધરતી સાથે જડી દીધો.

નીચે ઉતરી દેવાતની જ તલવાર કાઢી હીરબાઈએ એને ઝાટકા મૂક્યા. શત્રુના શરીરના કટકા કર્યા. પછી માને બોલાવી : “માડી, પછેડી લાવ્ય, ગાંસડી બાંધીએ.”

દાણાની ગાંસડી બાંધે તેમ ગાંસડી બાંધીને ઓરડામાં મૂકી દીધી, કોઈને ખબર ન પડવા દીધી.

ધીમે ધીમે ગામમાંથી આખી ફોજ નીકળી ગઈ હતી. સહુને મન એમ હતું કે દેવાત તો મોઢા આગળ નીકળી ગયો હશે.

દીકરીએ તે જ ટાણે ગઢવીને બોલાવ્યા. કહે : “ગઢવા, ચલાળે જાઓ, તે બાપુને કહો કે પરબારા ક્યાંય ન જાય. આંહીં આવીને એક વાર મોઢે થઈને પછી ભલે દેવાતની સામે જાય, પણ પરબારા જાય તો મને મરતી દેખે.” ગઢવી ચલાળે પહોંચ્યા. દરબારે વાત સાંભળી કે દેવાતે ગામ ભાંગ્યું.

લાખા વાળાને માથે જાણે સાતેય આકાશ તૂટી પડ્યાં ! ‘હવે હું શું મોઢું લઈ લાખાપાદર આવું ? પરબારો શત્રુઓને હાથે જ મરીશ....પણ એકની એક દીકરીના સમ ! ડાહી દીકરી શા સારું બોલાવતી હશે ? મારાં સંતાનને મારું મોઢું કાળું કરવાની કુમતિ સૂઝે શું ? કાંઈક કારણ હશે ! જાઉં તો ખરો.’

દરબાર ઘેર પહોંચ્યા ત્યાં ધીરેક રહીને દીકરીએ કહ્યું : “બાપુ, તમારે જાવું હોય તો ભલે, પણ કટક કોરું નથી ગયું. એક જણને તો મેં આંહી રાખ્યો છે.”

એમ કહીને ઓરડામાં લઈ જઈને ગાંસડી છોડી બતાવી. લાખા વાળાએ મોઢું ઓળખ્યું. એ તો

દેવાત વાંક પોતે જ.

દરબારનું હૈયું હરખથી અને ગર્વથી ફાટવા લાગ્યું. એણે દીકરીને માથે હાથ મૂક્યો : “બેટા ! દુનિયા કહેતી’તી કે લાખાવાળાને દીકરી છે; પણ ના, ના મારે તો દીકરો છે !!

“અને મૂરખ દેવાત ! વછેરાની પછાડી કાઢવા તું શીદ નીચે બેઠો ! ઊભાં ઊભાં તરવારથી કાપતાં ન આવડયું ? પણ તારાં અભેમાન કયાં ઓછાં હતાં !”